

Фінансова політика

<https://doi.org/10.36818/1562-0905-2024-3-7>
УДК 330.33.01:65.016(477)
JEL O20, R58

Г. В. Возняк

Регіони України в умовах посилення кризових явищ: проблемно-орієнтовний аналіз фінансових змін

Проведено оцінювання фінансових змін у регіонах України в умовах посилення кризових явищ (пандемії та широкомасштабного вторгнення росії в Україну). Визначено такі тенденції: зменшення частки доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету; зниження темпів приросту власних доходів місцевих бюджетів у регіонах, в яких ведуться інтенсивні бойові дії; відбулася зміна структури доходів місцевих бюджетів, а відтак і скорочення надходжень від окремих традиційних бюджетоформуючих податків; зафіксовано помітне зростання витрат за галузевою ознакою. Показано, що війна в Україні посилила нерівномірність формування податкової спроможності адміністративно-територіальних одиниць. Окрім того, видаткова складова місцевих бюджетів характеризується значним скороченням витратів розвитку. Наголошено на необхідності вдосконалення механізмів бюджетного вирівнювання територій. Аргументовано, що основним вектором політики забезпечення фінансової стійкості регіонів України має бути балансування потреб використання зовнішніх фінансових ресурсів для відновлення стабільних темпів зростання і зменшення зовнішньої фінансової залежності економічної системи в умовах макроекономічних шоків.

Ключові слова: регіони, війна, нестабільність, фінансові ресурси, місцеві бюджети, доходи, кризи, розвиток.

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19, а з лютого 2022 р. і війна росії проти України посилили економічну нестабільність, загострили проблеми в системі державних і місцевих фінансів, що своєю чергою негативно позначилося на фінансовій стійкості регіонів, спровокувавши негативні зміни та обмеження можливостей економічного зростання, що матиме довготривалі наслідки. Не потребує доведення той факт, що війна росії проти України призвела до окупації частини українських територій, масових руйнувань інфраструктури та природних екосистем, вимушеного переміщення населення, рекордного падіння темпів розвитку регіональних економік, а відтак і до деіндустріалізації східних регіонів і обумовила структурні зміни в економіках західних регіонів України. Значні фінансово-економічні зміни порушили фінансову стійкість регіонів України, яка є одночасним «вимірником» спроможності фінансової системи виконувати свої функції, забезпечувати оптимальний розподіл ресурсів і нормальний перебіг економічних процесів під впливом макроекономічних шоків і ризиків ендогенного середовища. Зрозуміло, що такі тенденції не могли не відобразитися на фінансовому становищі регіонів України. Це одна сторона проблеми, що обговорюється.

З другого боку, не можна оминати увагою і той факт, що 23.06.2022 р. Європейська Рада своїм рішенням надала Україні статус кандидата на вступ до Європейського Союзу. А це означає, що тепер перед Україною стоять завдання підвищення адміністративної спроможності інституцій на державному, регіональному та місцевому рівні, що є важливим фактором успішних передвступних переговорів, ефективного використання коштів і подальшого вступу до ЄС, що свою чергою потребує перегляду та оцінювання викликів, які постали перед Україною загалом та її регіонами зокрема. Євроінтеграційний курс України – пріоритетний вектор розвитку її регіонів. Можна погодитися з тим, що це одночасно є викликом і можливістю. Статус кандидата на членство в ЄС,

© Г. В. Возняк, 2024.

передусім у частині регіонального розвитку, потребує синхронізації стратегічних документів України та ЄС, адаптації вітчизняного законодавства до вимог регіональної політики ЄС. Розвиток багаторівневого врядування, ефективне публічне інвестування, суспільна згуртованість, розбудова циркулярної економіки та зеленого відновлення, а головне – ефективне планування функціональних типів територій є ключовими маркерами, які повинна враховувати сучасна візія розвитку регіонів України [1].

Безумовно, і втрата людського капіталу (через вимушену міграцію та бойові дії), і масові руйнування інфраструктури та тероризм, і втрата транзитного та експортного потенціалу, і екологічна шкода через забруднення вибухо-небезпечними предметами є вагомими викликами сталому поступу України та її регіонів, але, на наше переконання, просторові та структурні зміни в економіках регіонів, а відтак і питання відновлення фінансової стабільності є таким, що потребує прискіпливої уваги та узгодженої координації регіональної політики з політикою відновлення та галузевими політиками. Чому? Тому що це дасть змогу мінімізувати не тільки негативні виклики та ризики, але і забезпечити сприйнятливість мінливої економіки регіонів до нових можливостей розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми регіонального розвитку, регулювання просторових особливостей територіально-структурних процесів, а також механізми фінансового забезпечення їх уже довгий час є предметом прискіпливої уваги дослідників. Наприклад, львівська школа регіоналістики відома ґрунтовними дослідженнями проблем формування та реалізації регіональної економічної політики, обґрунтування механізмів подолання структурних диспропорцій у розвитку економік регіонів, розробленням програмних документів у сфері територіального планування та стратегій соціально-економічного розвитку регіонів і міст України (М. І. Долішній, М. А. Козоріз, Л. Т. Шевчук, С. Л. Шульц, І. З. Сторонянська, М. В. Максимчук, М. І. Мельник та ін.). Значні напрацювання, які синтезують просторовий підхід до соціально-економічних, фінансових та інших аспектів регіонального розвитку, містить доробок академіка Б. М. Данилишина. Водночас нові виклики актуалізують потребу в напрацюванні ефективних рішень у частині планування розвитку регіонів України, також важливо розуміти, яким є їхнє фінансове становище.

Метою статті є аналізування та оцінювання фінансових змін у регіонах України в умовах нестабільності та окреслення подальших напрямів цих змін.

Основні результати дослідження. Означені проблеми потребують проведення аналітичного оцінювання фінансових змін у регіонах України, які слугуватимуть основою формування потенційного набору стратегічних рішень, реалізація яких найближчим часом буде залежати від можливих варіацій сприятливих (чи несприятливих) для розвитку регіонів чинників. Проведені останніми роками дослідження дають підстави стверджувати про наявність деяких тенденцій фінансових змін у регіонах.

Зменшення частки доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету. Позитивним маркером збільшення нормативів бюджетної забезпеченості у формуванні видаткової частини місцевих бюджетів є зростання частки місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України та щодо ВВП країни. Якщо ж аналізувати ці показники в період поширення пандемії та широкомасштабного вторгнення росії в Україну (2019-2023 рр.) (рис. 1), то неважко помітити суттєве зменшення частки місцевих бюджетів у доходах зведеного в період пандемії (з 7,4% у 2019 р. до 5,7% у 2021 р.), як і частки доходів місцевих бюджетів у ВВП (з 23,3% у 2019 р. до 22,8% у 2021 р.). Безумовно, що ці тенденції слід пов'язувати з наслідками пандемії COVID-19. Правдою є і те, що регіони України демонстрували дуже неоднорідні, а інколи й суперечливі тенденції розвитку. Наприклад, пандемія у 2020 р. найшвидше прийшла у західні регіони України, а кількість хворих зростала найвищими темпами у I-II кв.

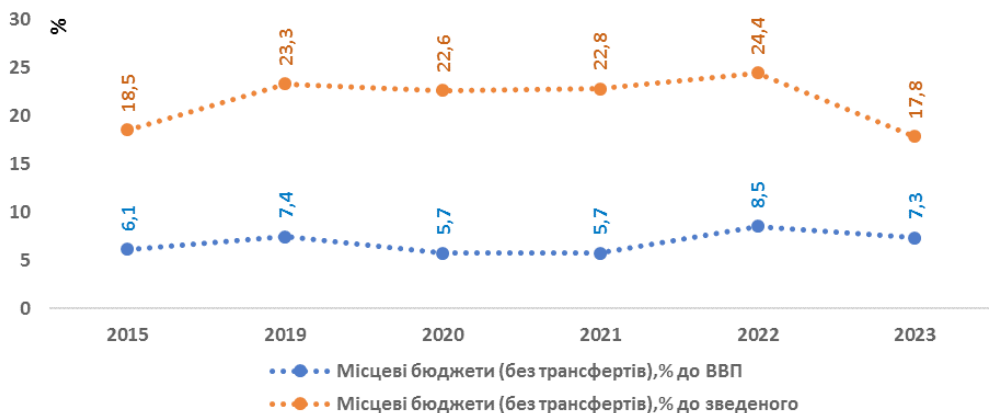

Рис. 1. Динаміка доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) за 2019-2023 рр., %
Джерело: розраховано на основі даних [2].

2020 р. Зауважимо, що Львівська область була одним з трьох регіонів (разом із Сумською та Луганською), які продемонстрували позитивні темпи економічного зростання у 2020 р., а такі лідери за економічним і промисловим потенціалом, як Дніпропетровська та Харківська області, виявилися вкрай нестійкими до економічної кризи.

У 2020 р. спостерігалася негативна динаміка виробництва промислової продукції в переважній більшості регіонів України, крім Львівської, Херсонської та Кіровоградської областей. У Львівській та Херсонській областях зростання забезпечили підприємства хімічної промисловості та сільськогосподарської переробки. Критичним 2020 р. виявився для орієнтованих на експорт сфер економіки, таких як машинобудування (-17,6%) і металургійне виробництво (-8,7%). Зниження реальних доходів і певна переорієнтація потреб споживачів прямо позначилися на виробництві одягу та взуття (-6,1%). Зазначене дає підстави стверджувати про те, що вплив COVID-19 на економічний розвиток регіонів України, а відтак і на формування їхнього фінансового потенціалу був неоднорідним, територіально диференційованим, а різноманітні ризики значною мірою обумовлені об'єктивними економічними та просторовими особливостями регіонального розвитку. Різні регіони демонстрували диференційований рівень стійкості в умовах криз, спричинених різними об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Водночас нема підстав говорити про вищий рівень стійкості більш економічно потужних регіонів (а особливо в умовах війни, про що йтиметься далі).

У 2022 р., попри суттєву втрату економічного потенціалу в Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Сумській, Харківській, Донецькій та Луганській областях, фіксуємо покращення аналізованих параметрів більшості регіонів, що передусім обумовлено зростанням власних доходів місцевих бюджетів, які змогли швидко відновитися після пандемії та адаптуватися до умов війни (насамперед ідеться про тилові та деокуповані регіони), а відтак і відновити приріст (у переважній більшості завдяки зростанню надходжень від ПДФО). До речі, якщо судити про приріст надходжень до місцевих бюджетів за 2022-2023 рр. на основі головного бюджетоформуючого податку ПДФО, то від'ємний приріст продемонстрували лише дві області – Луганська і Херсонська (рис. 2), всі решта мали додатний.

У цьому контексті варто звернути увагу на те, що зростання надходжень місцевих бюджетів від ПДФО значною мірою пов'язано з війною, а точніше, із

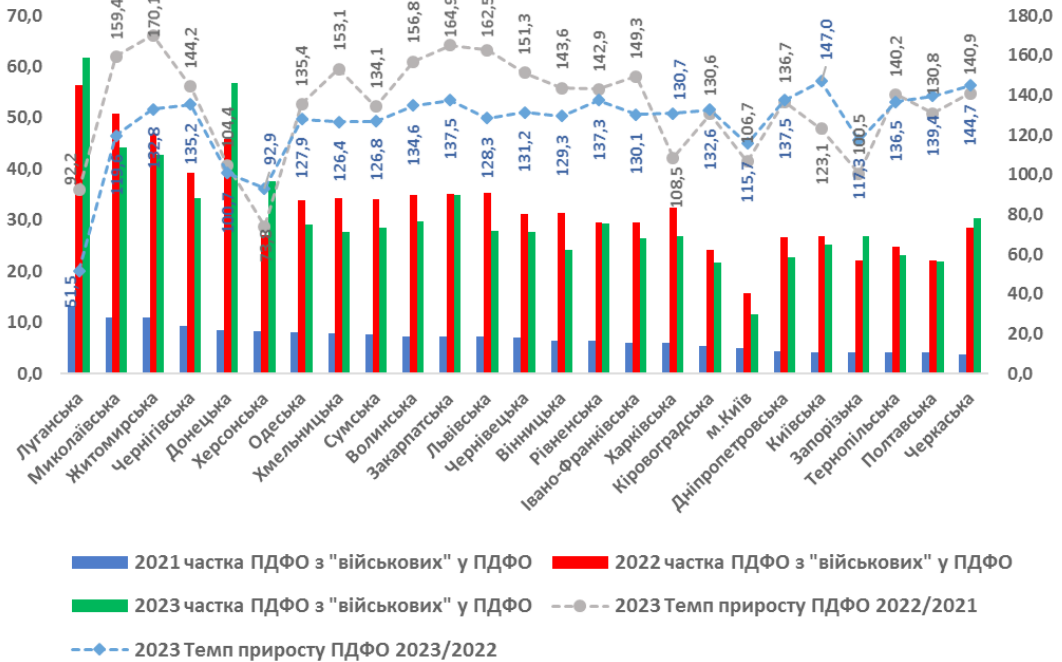

Рис. 2. Динаміка надходжень ПДФО військовослужбовців у 2021-2023 рр., %
 Джерело: розраховано на основі даних [2].

зростанням чисельності військовослужбовців та їхніх заробітних плат та не є наслідком економічного поступу регіонів.

Підтвердження цієї тези демонструють дані рис. 2, з яких випливає, що, наприклад, по Луганській області частка ПДФО «з військових» у сумарних надходженнях ПДФО зросла з 13,2% у 2021 р. до 61,8% у 2023 р. (що дало змогу забезпечити практично половину всіх податкових надходжень). Схожі тенденції фіксуємо і по Донецькій, Житомирській, Миколаївській, Львівській та ін. областях (рис. 2). У середньому по регіонах частка сплаченого ПДФО з «військових» у сумарних надходженнях від ПДФО у 2022 р. становила 32%, у 2023 р. – 30%. Ураховуючи особливості механізму управління ПДФО в Україні, розташування військових частин на території громад є, з одного боку, стимулювальним чинником, з другого, – ставить громади в нерівні умови, що додатково свідчить про потребу в оновленні механізму вирівнювання податкоспроможності територій. Об'єктивності заради варто зазначити, що позитивні тенденції приросту надходжень від сплати ПДФО без «військових» у 2022 р. були помітні в бюджетах тилових регіонів (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська області), що зумовлено переміщенням активів на захід України під час релокації бізнесу, міграцією населення (а отже, трудових ресурсів), а також відносно швидким відновленням економічної активності місцевого бізнесу.

Однак уже 2023 р. демонструє стрімке скорочення частки доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету (з 24,4% у 2022 р до 17,8% у 2023 р., рис. 1), що є, з одного боку, результатом погіршення економічної активності та втрату економічного потенціалу промислових регіонів через посилення військових дій, а з другого, – негативним наслідком урядових рішень щодо вилучення з місцевих бюджетів до державного з 01.10.2023 р. податку на доходи фізичних осіб з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних військовослужбовцями та особами рядового і начальницького складу.

Попри об'єктивну необхідність збільшення оборонних видатків і підтримки армії, такі «бюджетні новації» посеред року порушили не лише принципи бюджетної системи, вони послабили фінансову стійкість регіонів, а відтак і призвели до значної диференціації регіонів за індексом податкостроможності.

Об'єктивне зниження темпів приросту власних доходів місцевих бюджетів у регіонах, в яких ведуться інтенсивні бойові дії. Наприклад, за 2023 р. чотири області, а саме: Донецька, Луганська, Запорізька та Херсонська – не забезпечили приріст доходів (рис. 3). Реальний приріст власних доходів у період повномасштабної війни продемонстрували центральні та західні регіони. У 2022 р. таких регіонів було 12 (рис. 3), у 2023 р. – уже п'ять (рис. 3). Очевидними є наслідки російсько-української війни, які негативно позначилися на формуванні бюджетних надходжень. Якщо проаналізувати тренди обсягів власних доходів за 2019-2023 рр., то незмінними лідерами є м. Київ, Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Львівська та Київська області (рис. 3). 2023 р. продемонстрував, що лідерами за темпами зростання доходів (без трансфертів) були Київська, Черкаська, Чернігівська та Чернівецька області. Окремо варто наголосити на особливій «здатності» зберігати фінансову стійкість в умовах високих безпекових викликів (через надмірну близькість до лінії зіткнень) таких областей, як Одеська, Полтавська, Кіровоградська та Вінницька.

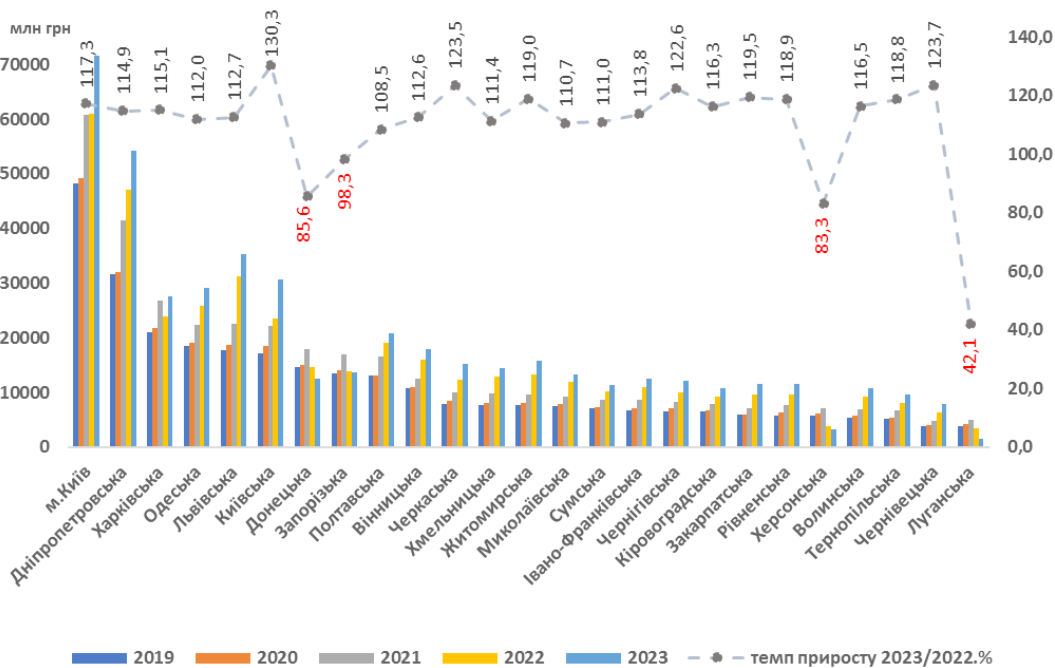

Рис. 3. Динаміка доходів (без трансфертів) місцевих бюджетів у розрізі регіонів за 2019-2023 рр., млн грн

Джерело: розраховано на основі даних [2].

Якщо ж загалом оцінити виконання місцевих бюджетів у 2023 р., то фіксуємо приріст доходів. Наприклад, по загальному фонду (без трансфертів) він становить +11% порівняно з 2022 р., або 43,8 млрд грн (рис. 4). Забезпечити такі показники вдалося завдяки зростанню надходжень податку з доходів фізичних осіб (+6,3%, або +17,2 млрд грн), єдиного податку (+18,2%, або +8,6 млрд грн), акцизного податку (+63,3%, або +8,0 млрд грн) та податку на майно (+19,1%, або +7,0 млрд грн) [3].

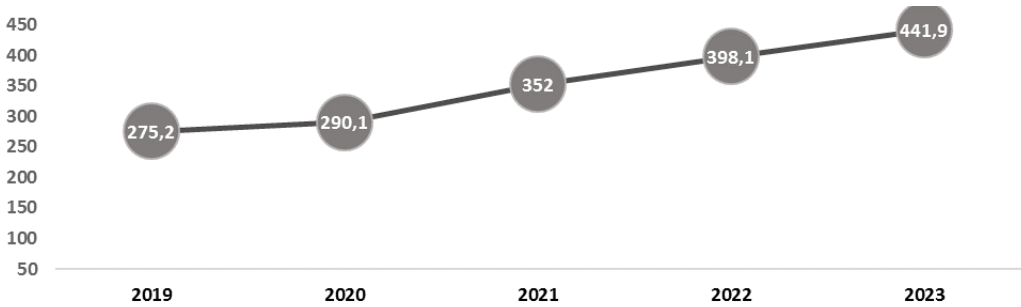

Рис. 4. Доходи місцевих бюджетів, (загальний фонд), млрд грн

Джерело: розраховано на основі даних [2].

зміна структури доходів місцевих бюджетів, а відтак і скорочення надходжень від окремих традиційних бюджетоформуючих податків. Якщо аналізувати структуру доходів загально фонду місцевих бюджетів (без трансфертів) за 2023 і 2021 рр., то, попри сумарний приріст доходів, помітними є зміни в надходженнях бюджетоформуючих податків воєнного періоду (рис. 5), а саме:

1. Зростання надходжень від ПДФО з 60% у 2021 р. (рис. 5а) до 65% у 2023 р. (рис. 5б), що є прямим «наслідком» війни / зростання ПДФО з доходів

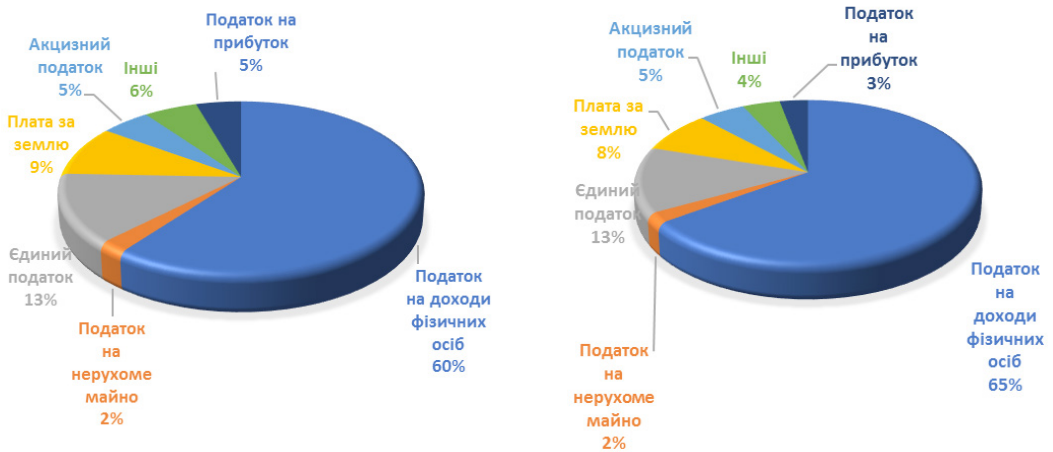

Рис. 5. Структура доходів загального фонду місцевих бюджетів (без трансфертів), %
а) 2021 р. б) 2023 р.

Джерело: розраховано на основі даних [2].

військовослужбовців, а не покращення соціально-економічного розвитку регіонів, а відтак і фінансового благополуччя населення (варто додати, що цьому також «сприяло» зростання нормативу зарахування ПДФО до місцевих бюджетів з 60 до 64% на початку 2022 р.).

2. Скорочення доходів від податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки з 5 до 3% за аналогічний період, що є цілком логічним наслідком погіршення економічної активності (падіння економічного потенціалу промислових регіонів, утрата логістичних потужностей, пошкодження інфраструктури тощо) і відповідає фінансово-економічним змінам в економіці регіонів.

3. Скорочення надходжень від плати за землю на 1,3 в. п. у 2023 р. порівняно з 2021 р. Пояснення таких тенденції знаходимо в бюджетно-податкових новаціях щодо зміни сплати податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та

плати за землю, якими тимчасово було призупинено такі платежі на територіях активних бойових дій чи тимчасово окупованих [4-6]. За експертними оцінками [7], за 2022 р. місцеві бюджети недоотримали від таких урядових рішень близько 6 млрд грн.

4. Збереження на рівні 2021 р. такого вагомого джерела наповнення місцевих бюджетів, як єдиний податок (13%), удалося забезпечити через запровадження урядом на початку 2022 р. бюджетних змін щодо справляння цього податку. Щобільше, такий вимушений крок (тривав з квітня 2022 р. по серпень 2023 р.) дав змогу збільшити надходження у 2023 р. на 20% порівняно з 2021 р. Ідеться про те, що фізичним особам-підприємцям, які є платниками єдиного податку I та II груп, було надано право не сплачувати єдиний податок. Окрім того, було розширено перелік суб'єктів господарювання, яких можна відносити до платників єдиного податку III групи, та надано право переходу для платників єдиного податку III групи на нижчу відсоткову ставку – з п'яти до двох відсотків. Оскільки на спрощену систему оподаткування перейшов великий бізнес (з'явилася можливість замість 18% ПНП сплачувати 2% єдиного податку), логічно, що місцеві бюджети отримали збільшені обсяги надходжень від цього джерела доходу.

Цікавою є статистика цих бюджетоформуючих податків у регіональному розрізі (табл. 1). Якщо аналізувати бюджетоформуючі джерела доходів місцевих бюджетів, то у 2021 р. фіксуємо виконання всіх планових показників з приростом по року в середньому від 19 до 35%, з чого робимо висновок про помірне відновлення економік регіонів після «ковідної» кризи. Натомість період широкомасштабного вторгнення (ідеться про 2022-2023 рр.) засвідчив появу деструктивних змін і негативних тенденцій формування фінансового потенціалу регіонів. Також чітко прослідковується залежність зростання / падіння обсягів доходів від наближення до лінії фронту та розташування військових частин на територіях регіонів. Зауважимо, традиційно вагомим джерелом наповнення місцевих бюджетів є податок з доходів фізичних осіб, темпи росту якого у 2022 р. сягнули «небачених висот» (про що йшлося вище) в окремих регіонах. Лідерами за швидкістю зростання були такі області: Житомирська (+67,9%), Волинська (+54,9%), Львівська (+60,5%), Миколаївська (+57,4%) і Чернігівська (+42,4%). Правдою є і те, що такі тилові регіони, як Закарпатська (+62,8%), Черкаська (+39,2%) і Чернігівська (+42,4%) області, змогли відновитися після пандемії та швидко адаптуватися до нової реальності, забезпечивши високі темпи зростання надходжень від ПДФО. Водночас 2023 р. демонструє суттєве скорочення темпів зростання обсягів надходжень від ПДФО (у середньому по Україні – від 22 в. п. проти 2022 р.), що є (переважно) наслідком урядових рішень про вилучення з 01.10.2023 р. ПДФО з «військових» до спеціального фонду державного бюджету [8].

Вазначимо, економічно потужна Одеська область у 2023 р. не змогла забезпечити виконання надходжень від цього джерела на рівні попереднього року, що є об'єктивно прогнозованим наслідком утрати транзитної спроможності через блокаду морських портів і руйнування портової інфраструктури російським агресором.

Катастрофічне недоотримання надходжень до місцевих бюджетів від плати за землю у 2022 р. фіксуємо у більшості регіонів України (рис. 6): лише вісім областей (Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Черкаська та Чернівецька) продемонстрували позитивну динаміку надходжень від цього джерела.

До групи регіонів-аутсайдерів, які з об'єктивних причин суттєво погіршили своє фінансове становище за час війни (ідеться про Донецьку, Луганську, Запорізьку та Херсонську області), потрапила Харківська область, яка у 2022 р. понесла втрати надходжень плати за землю на рівні 56,9%. Зміни до податкового

Таблиця 1

Темпи росту бюджетоформуючих податків місцевих бюджетів, 2021-2023 рр.

Регіон	2021 р./2020 р.				2022 р./2021 р.				2023 р./2022 р.						
	ПДФО	Єдиний податок	Плата за землю	Податок на нерухоме майно	ПДФО	Єдиний податок	Плата за землю	Податок на нерухоме майно	ПДФО	Єдиний податок	Плата за землю	Податок на нерухоме майно	ПНП		
Вінницька обл.	117.9	112.4	109.2	134.4	...	141.8	105.7	104.9	118.4	109.8	104.8	118.6	117.6	137.9	151.3
Волинська обл.	122.5	120.3	114.4	114.2	...	154.9	112.4	106	104.6	143.1	109	124.2	102.7	139.2	128.9
Дніпропетровська обл.	116	120.8	125.7	136.2	...	135	107.1	110.6	106.4	32.9	111.4	120.3	116.2	125.27	104.6
Донецька обл.	116	115.7	108.9	145.5	...	103.4	59.6	51.8	37.2	36.8	81.5	93.2	84.3	79.3	88.9
Житомирська обл.	120.8	122	108.8	129.3	...	167.9	100.1	93.1	95.9	122.7	107.6	124.2	135	151.3	127.2
Закарпатська обл.	120.3	119.6	111.6	125.9	...	162.8	106.6	95.4	111.9	87	111.4	115.7	119.1	167.4	123.4
Запорізька обл.	117.8	122.2	112.7	138.7	...	99.2	76.1	59.2	52.3	37.8	95.1	100.1	83.4	73.3	81.1
Івано-Франківська обл.	119.5	125.1	112.1	128.1	...	147.4	109.1	99	98.2	79.8	105.4	118.2	130.7	173.7	103.3
Київська обл.	121.5	124.8	104.2	135.8	...	121.6	107.4	84.1	92.6	77.4	119.1	125.8	142.2	137.6	171.3
Кіровоградська обл.	117.9	110.3	111.6	122.2	...	128.9	107.7	102.7	127.1	114.3	107.4	138.4	120.2	144.4	140.5
Луганська обл.	117.9	112.1	116.4	137.5	...	91.1	38.4	24.5	22.1	32.5	41.5	38.3	21.9	13.1	29.1
Львівська обл.	121.3	128.1	111.3	133.2	...	160.5	120.3	103.2	140.5	143.9	103.9	118.3	127.7	136	117.1
Миколаївська обл.	118.1	117.1	109.4	135.7	...	157.4	91.8	63.1	63.1	63.1	103.6	135	139.1	137.3	92.9
Одеська обл.	120.2	120.2	110.1	138.9	...	133.7	98.3	93.1	87.5	87.6	96.9	124	117.6	151.8	149.3
Полтавська обл.	115.8	116.4	114.3	126.9	...	129.2	108.6	99	110.4	77.3	113	126.4	116.4	115.5	58
Рівненська обл.	123.3	123.8	109.4	134.9	...	141.1	102.8	104.6	103.7	95.8	111.2	120.5	129	141.6	176.4
Сумська обл.	119.4	114.6	109.9	128.5	...	132.4	96.2	84.4	88.2	86.4	102.7	117.9	111.6	121.8	113.7
Тернопільська обл.	122.9	119.6	112	128.8	...	138.5	107.9	107.6	100.1	98.8	110.6	110.1	127.3	173.5	135
Харківська обл.	121	122.2	113	137	...	107.1	87.8	43.1	45.1	67.7	105.9	113.1	142.9	156.8	122.7
Херсонська обл.	120	114.1	107.2	146.4	...	72.8	49.7	21.7	37.3	10.8	75.3	64.6	46	49.1	163.1
Хмельницька обл.	121.1	114.8	109.8	129.6	...	151.2	109.2	97.4	110.6	70.7	102.4	117.1	115.4	151.9	143.8
Черкаська обл.	120.4	115.6	110.5	144	...	139.2	102.3	100.7	112	108	117.2	117.8	119.8	133.4	164.9
Чернівецька обл.	120.9	119.7	113.9	121.6	...	149.5	109.2	100.2	143.7	134.6	106.3	123.2	130.8	179.6	127.7
Чернігівська обл.	118.9	117	108.2	130.7	...	142.4	91.7	80.7	94.9	98.1	109.5	130.3	96.4	98.1	121.8
м. Київ	120.2	128.8	107	140.2	...	106.7	114.4	71.1	86.8	109.1	115.7	116.8	107.5	100.2	124.1
Україна	119.4	121.7	112	135.8	...	128.3	102.1	83.8	91	77.5	106.3	118.2	116.8	128.4	119.1

Джерело: розраховано на основі даних [2].

*Регіони України в умовах посилення кризових явищ:
проблемно-орієнтовний аналіз фінансових змін*

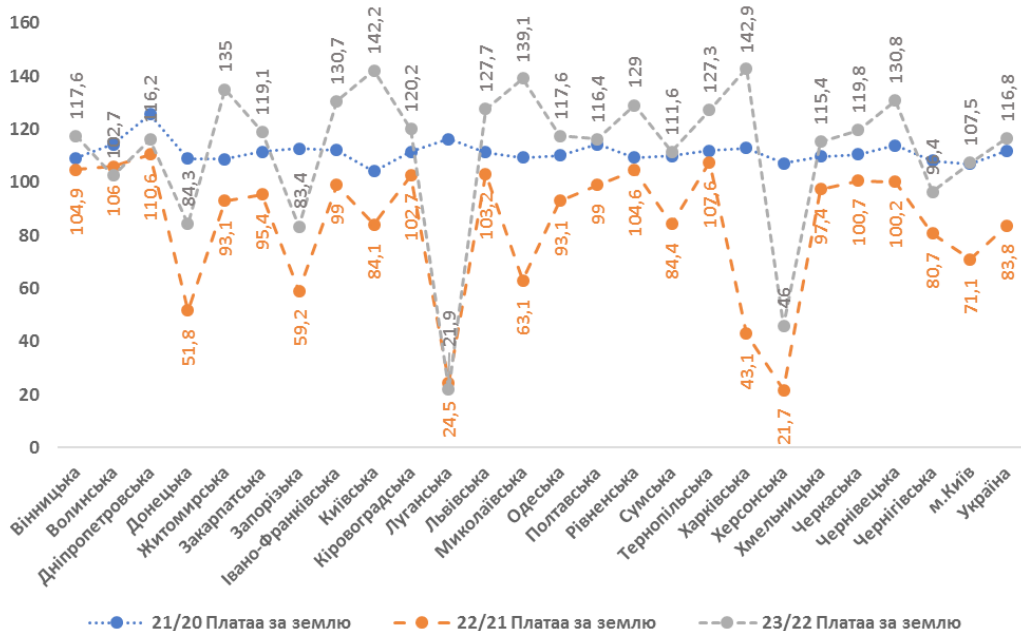

Рис. 6. Темпи росту надходжень від плати за землею за 2021-2023 рр., %

Джерело: розраховано на основі даних [2].

законодавства [4] дали змогу податковим агентам на період з березня 2022 р. по 31 грудня року, наступного за роком, в якому припинено або скасовано воєнний стан, не нараховувати та не сплачувати плати за землю (земельний податок та орендна плата) на територіях, де ведуться (велися) бойові дії. Заміновані землі та такі, на яких наявні фортифікаційні споруди, теж не підлягали оподаткуванню. Такі податкові послаблення не дали змоги досягнути показників довоєнного періоду.

У 2023 р., попри покращення показників плати на землю (+16,8% порівняно з 2022 р.), регіони України не змогли вийти на довоєнний рівень, а якщо ще врахувати інфляцію, то і надалі нестимуть утрати від цього джерела надходження. Є розуміння того, що, з одного боку, лібералізація оподаткування під час війни є необхідним антикризовим рішенням, яке, як бачимо зараз, дало змогу (де було можливо) бізнесу пережити шок, з другого, – маємо усвідомлювати, що такі антикризові заходи «працюють» протягом короткого періоду часу, після стабілізації ситуації користь від них мінімальна або і взагалі шкідлива, а тому потрібно буде повертатися до посткризової податково-бюджетної політики.

На фоні зниження плати за землю, НПП та податку на нерухоме майно у 2022 р. спостерігалось зростання доходів по бюджетах місцевого самоврядування від єдиного податку (табл. 2). Правда, приріст варіює від +20,3% у Львівській області до значного зниження таких надходжень в Одеській, Сумській, Харківській, Миколаївській, Чернігівській, Запорізькій, Донецькій, Херсонській та Луганській областях. Зауважимо, що це саме ті області, де велися (ведуться) бойові дії, унаслідок чого малий та середній бізнеси були релоковані або ж діяльність їх зовсім була припинена в цих регіонах. Натомість у регіонах, куди здебільшого перемістилися ВПО та куди релокувався бізнес, приріст податку був значно вищим від показників 2021 р. [7]. 2023 р. у середньому додав +16,1% надходжень порівняно з 2022 р. (+8,6 млрд грн в абсолютному вимірі), причому в регіональному вимірі була помітна суттєва диференціація:

Таблиця 2

Розподіл капітальних видатків за 2021-2023 рр., млрд грн

Область	Максимальні обсяги, млрд грн			Темп 2023 р./2021 р., %
	2021 р.	2022 р.	2023 р.	
Чернігівська	1661,1	1119,3	3598,5	+116,63
Житомирська	2677,1	1280,9	5772,9	+115,64
Полтавська	4480,5	2853,3	5907,1	+31,84
Київська	7282,5	3365	12435,6	+70,76
Сумська	1749,4	819,2	2983,5	+70,54
Львівська	7321,3	4719,5	12932,8	+76,65
Чернівецька	1623,9	821,5	2697,6	+66,12
Кіровоградська	1550	513,8	2515,6	+62,3
Черкаська	2810,7	1736,9	4380,3	+55,84
Вінницька	3885,2	1926,3	5823,8	+49,9
Тернопільська	1494,2	651,7	1952,3	+30,65
Закарпатська	2545,3	1711,1	3528,9	+38,64
Рівненська	2180,6	971,2	2688,8	+23,31
Одеська	8065,5	2176,2	9758,4	+20,98
Дніпропетровська	15893,5	7106,6	18913,4	+19,0
Волинська	2390,8	845,6	3239,7	+19,0
м. Київ	21281,2	10422,2	27711,9	+30,22
	Регіони з мінімальними обсягами капітальних видатків			
Область	Мінімальні обсяги, млрд грн			Темп 2023 р./2021 р., %
	2021 р.	2022 р.	2023 р.	
Луганська	2236,2	380,3	631,4	-59,89
Донецька	8363,5	980,7	5008,9	-59,89
Херсонська	2408,2	77,1	1491,8	-38,1
Запорізька	3785,4	962,1	2813,7	-25,66
Харківська	9294,6	1763,8	9782,1	+5,24
Хмельницька	2250,5	877,8	4349,3	+5,24
Івано-Франківська	2979,5	1187,9	3356,5	+12,65

Джерело: розраховано на основі даних [2].

від +38,4% у Кіровоградській, +30,3% у Чернігівській, +25,8% у Київській областях до +10,1% у Тернопільській області. Швидшу адаптацію та посткризове відновлення стійкості підприємницького середовища продемонстрували регіони Західної України, які в першому півріччі 2023 р. уже працювали на повну або майже на повну потужність. Натомість і надалі складною залишається ситуація на прифронтових Запорізькій та Харківській областях, де лише 10% підприємств працювали на середньому рівні завантаження потужностей. Низький рівень завантаження бізнесу спостерігаємо у м. Києві (24%), а також Сумській (32%), Черкаській (33%) та Кіровоградській (33%) областях. Очевидно, що вагомими чинниками, які перешкоджали відновленню стійкості підприємницького сектору в зазначених регіонах, є географічне розташування (близькість до лінії зіткнення), а також логістичні та енергетичні виклики.

ЗРОСТАННЯ ВИДАТКІВ ЗА ГАЛУЗЕВОЮ ОЗНАКОЮ. У 2023 р. найвищі темпи зростання видатків місцевих бюджетів були помітними в соціальному захисті, охороні здоров'я, об'єктивно високий приріст демонстрували видатки на громадський порядок, безпеку та судову систему (рис. 7).

Наприклад, якщо порівняти з 2021 р., то в секторі соціального захисту фіксуємо півторазове зростання видатків. Причини зрозумілі, адже повномасштабна війна росії проти України змінила структуру населення, зросла

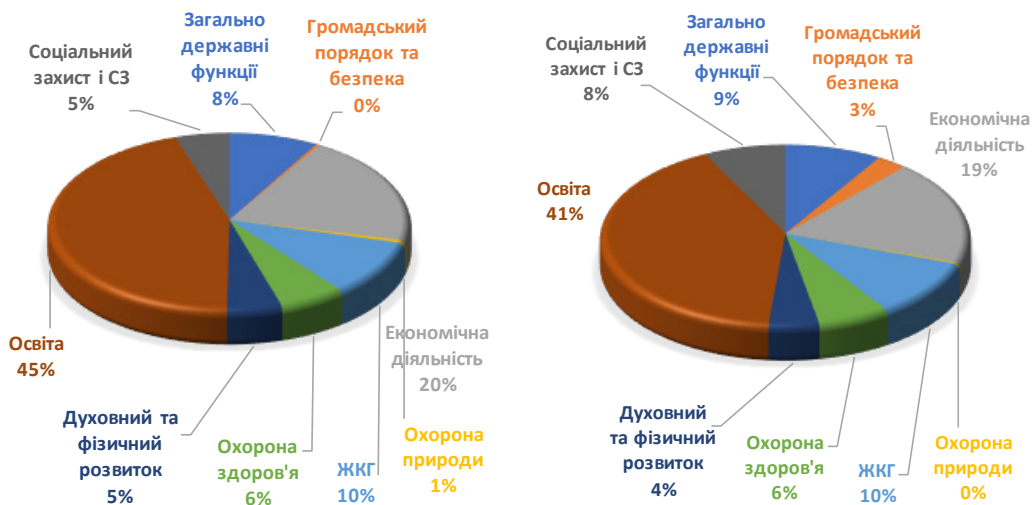

Рис. 7. Структура видатків місцевих бюджетів (без трансфертів) за функціональною класифікацією, %
а) 2021 рік
б) 2023 рік

Джерело: розраховано на основі даних [2].

кількість ветеранів, осіб з інвалідністю, ВПО, які потребують спеціалізованих соціальних послуг. У 2023 р. український уряд реформував соціальну політику держави (було, зокрема, запроваджено нові соціальні послуги [9; 10] для найуразливіших верств населення, змінено підхід до виплат та комплексної підтримки ВПО, яка допоможе їм повернутися до нормального життя та знайти роботу на ринку праці [11] та ін.), але з місцевих бюджетів фінансуються чималі видатки щодо соціальної підтримки населення: надається комплексна допомога постраждалим від війни (медична, реабілітаційна, психосоціальна, працевлаштування тощо). Логічними є зростання у 2023 р. у понад 9 разів видатків на виконання завдань з реалізації заходів територіальної оборони, захисту та безпеки населення, дотримання громадського порядку. За 2023 р. на ці потреби з місцевих бюджетів Львівщини було спрямовано понад 5 млрд грн [12]. Обсяг виділених місцевою владою з місцевих бюджетів на територіальну оборону у 2023 р. коштів загалом в Україні становив 8,1 млрд грн. На забезпечення та підтримку національної безпеки та оборони місцеві бюджети спрямували до державного 25,1 млрд грн [3]. Не досягли рівня 2021 р. видатки на освіту та економічну діяльність (зазнали зменшення відповідно на 3,6 в. п і 1,5 в. п.). Видатки на охорону здоров'я та ЖКГ, хоч і не суттєво, та все ж збільшилися (рис. 7). Як бачимо, нова реальність, в якій опинилося місцеве самоврядування, змусила по-новому підходити до реалізації власної бюджетної політики: окрім додання безпекових викликів, потрібно було забезпечувати адміністративні та соціальні послуги населенню.

Ще один аспект, на який варто звернути увагу в контексті дослідження, стосується скорочення капітальних видатків. Якщо аналізувати в регіональному розрізі за 2021-2023 рр., то найбільше скорочення капітальних видатків відбулося у 2022 р. по всіх регіонах України (рис. 8), що, безумовно, пов'язано із законодавчими обмеженнями, запровадженими на початку широкомасштабного вторгнення, та фінансуванню, насамперед життєво необхідних потреб громад. Зауважимо, у Києві, Вінницькій та Дніпропетровській областях більш як удвічі фіксуємо скорочення (що в абсолютному вимірі становило 11 млрд грн, 2 млрд грн і 8,8 млрд грн відповідно).

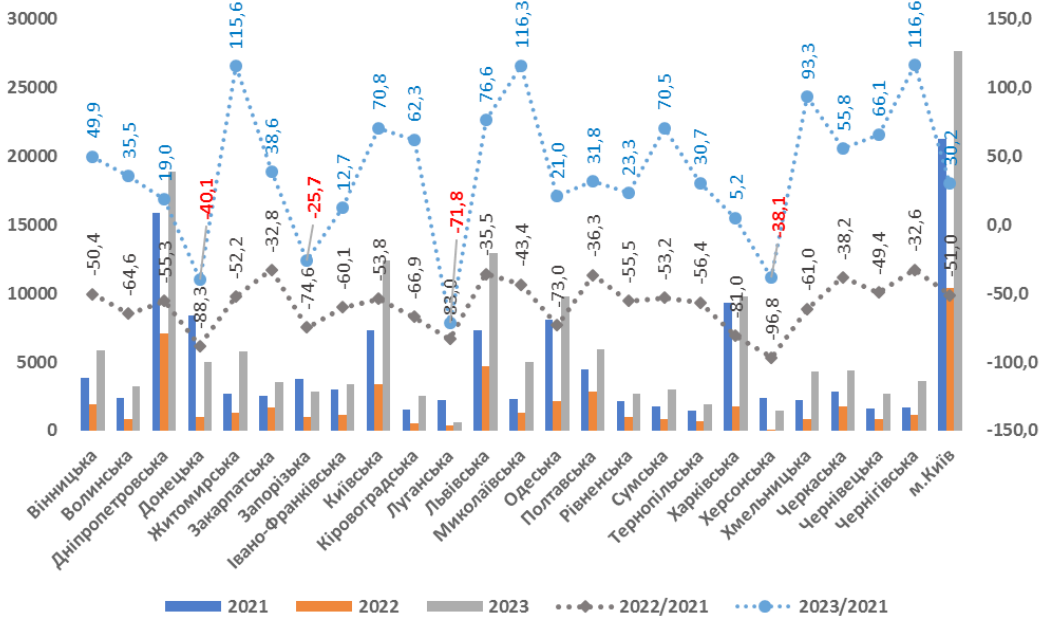

Рис. 8. Капітальні видатки за 2021-2023 рр.: регіональні порівняння, млн грн
Джерело: розраховано на основі даних [2].

Регіони, в яких ведуться (чи велися) бойові дії, у 2022 р. зазнали найбільших відносних скорочень капітальних видатків: Херсонська область – 31, Донецька – 9 разів, Луганська – майже 6 разів, Харківська – 5 разів, Запорізька – 4 рази, Кіровоградська – 3 рази; Сумська область – 2 рази. Тиллові регіони (Львівська, Закарпатська, Чернігівська та Черкаська області) теж зазнали скорочення капітальних видатків, однак вони були не настільки масштабними (табл. 2). 2023 р. характеризується помітним зростанням капітальних видатків по всіх регіонах, окрім тих, де ведуться бойові дії. Найбільший відносний приріст капітальних видатків у 2023 р. фіксуємо в Чернігівській (+116,6%), Миколаївській (+116,3%) та Житомирській (+115,6%) областях. Найбільший абсолютний приріст показали м. Київ (+6,4 млрд грн), Львівська (+5,6 млрд грн) та Київська (5,2 млрд грн) області. На фоні негативних тенденцій 2022 р. ситуація є радше позитивною.

Отже, за час широкомасштабного вторгнення, на відміну від державного, місцеві бюджети (за винятком регіонів, де велися / ведуться бойові дії) продемонстрували позитивні тенденції надходжень. Серед вагомих чинників, які дали змогу забезпечити виконання місцевих бюджетів: галопуюча споживча інфляція (особливо 2022 р.), зростання надходжень від ПДФО (через збільшення виплат військовослужбовцям), податково-митні новації уряду та режим «жорсткої економії». Місцеве самоврядування продемонструвало здатність забезпечувати стійкість не лише інституційну, але і фінансову, достойно чинити опір і протистояти дедалі більшим викликам і загрозам.

Висновки. Об'єктивно, що війна в Україні посилила нерівномірність формування податкової спроможності адміністративно-територіальних одиниць. Насамперед це стосується погіршення фінансового становища регіонів, які традиційно концентрували значні виробничі потужності (Донецька, Запорізька, Харківська та Дніпропетровська області), а сьогодні перебувають в епіцентрі бойових дій. Західні регіони, попри релокацію бізнесу та переміщення працездатного населення, не вирізняються (за винятком Львівської області)

суттєвим покращенням фінансового становища. Такі тенденції свідчать про те, що на часі питання вдосконалення механізмів бюджетного вирівнювання. Диференціація у фінансовому забезпеченні регіонів, зафіксована у 2022-2023 рр., матиме тенденцію до поглиблення, а тому є сенс вести мову про формування державної регіональної політики із чітким виокремленням механізмів і заходів для кожного функціонального типу території, тим паче, якщо ми прагнемо допомоги від фондів ЄС. Водночас фокус в управлінні фінансовими ресурсами не лише над отриманими від міжнародних партнерів, але і публічними – це прозорість та ефективне використання.

Видаткова складова місцевих бюджетів характеризується скороченням видатків розвитку. Традиційно вагому частку у структурі видатків займають освіта, охорона здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення. Логічно, що в умовах війни в Україні збільшення бюджетних видатків має відбуватися передусім на пріоритетні напрями та забезпечення життєдіяльності громад, а надання податкових пільг має мати виключний, а не всеохопний характер і з прив'язкою до території.

Наслідки фінансово-економічної кризи, обумовленої поширенням пандемії COVID-19, а тепер широкомасштабне вторгнення росії в Україну актуалізували необхідність зміни моделі регіонального економічного розвитку. Стабільне та збалансоване економічне зростання на основі модернізації реального сектору потребує удосконалення фінансової системи як засобу розвитку економіки регіонів, розширює цілі та завдання фінансової політики держави, актуалізує необхідність посилення фінансової автономії і самодостатності територій. Основним вектором політики забезпечення фінансової стійкості регіонів України має бути балансування потреб використання зовнішніх фінансових ресурсів для відновлення стабільних темпів зростання і зменшення зовнішньої фінансової залежності економічної системи в умовах макроекономічних шоків.

Хоча є фіскальні ризики, які продовжуватимуть чинити тиск на фінансову стабільність (ідеться про невизначеність щодо тривалості та інтенсивності бойових дій в Україні; блокаду портів і руйнування портової інфраструктури російським агресором; відтік трудових ресурсів за кордон; пришвидшення інфляційних процесів і зниження попиту на вітчизняні боргові інструменти), Україна має реалізувати свою економічну політику відповідно до Маастрихтських критеріїв: ціни мають бути стабільними, інфляція не повинна перевищувати середні темпи трьох країн-членів з найстабільнішими цінами на 1,5 п. п.; довгострокова номінальна відсоткова ставка не повинна перевищувати більш ніж на 2 п. п. відсоткові ставки трьох країн-членів з найстабільнішими цінами; відхилення величини обмінного курсу не повинно виходити за граничні значення, передбачені механізмом обмінного курсу країн-членів. Особливо важливо це з огляду на євроінтеграційний курс розвитку України.

Пандемія COVID-19 і війна росії проти України посилили економічну нестабільність, загострили проблеми в системі державних і місцевих фінансів, що своєю чергою негативно позначилося на фінансовій стійкості регіонів, спровокувавши негативні зміни та обмеження можливостей економічного зростання, що матиме довготривалі наслідки.

Список використаних джерел

1. *Фінансові детермінанти економічного зростання регіонів і громад України в умовах нестабільності: погляд крізь призму поведінкової економіки*: монографія / ред. Г. В. Возняк. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2023. 557 с. URL: <http://ird.gov.ua/ird/p/20230002.pdf>
2. *Open Budget*: сайт. 2024. URL: <https://openbudget.gov.ua>
3. Оницьук І. Аналіз місцевих бюджетів за 2023 рік. *Децентралізація*: сайт. 01.03.2023. URL: <https://decentralization.ua/news/17747>

4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану: Закон України від 30.06.2023 р. № 3219-IX. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-IX#Text>
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо звільнення від сплати екологічного податку, плати за землю та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за знищене чи пошкоджене нерухоме майно: Закон України від 11.04.2023 р. № 3050-IX. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3050-20#Text>
7. Онищук І. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2022 рік. *Децентралізація*: сайт. 13.02.2023. URL: <https://decentralization.ua/news/16105>
8. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо забезпечення підтримки обороноздатності держави та розвитку оборонно-промислового комплексу України: Закон України від 08.11.2023 р. № 3428-IX. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3428-20#Text>
9. Деякі питання реалізації експериментального проекту з надання в закладах охорони здоров'я, які належать до сфери управління Міністерства соціальної політики, окремих соціальних послуг деяким категоріям осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах: постанова Кабінету Міністрів України від 21.03.2023 р. № 248. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-2023-%D0%BF#n38>
10. Про реалізацію експериментального проекту із запровадження договірної форми надання соціальної послуги із соціального супроводу військовослужбовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил: постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2023 р. № 1050. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1050-2023-%D0%BF#Text>
11. Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2023 р. № 1709. *Законодавство України*: сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1709-2023-%D0%BF/ed20231124#Text>
12. Видатки місцевих бюджетів за 2023 рік – понад 5 млрд грн. *Львівська обласна військова адміністрація*: сайт. 19.02.2024. URL: <https://loda.gov.ua/news/92508>

References

1. Voznyak, H. V. (Ed.) (2023). *Finansovi determinanty ekonomichnoho zrostantannya rehioniv i hromad Ukrainy v umovakh nestabilnosti: pohlyad kriz pryzmu povedinkovoyi ekonomiky* [Financial determinants of economic growth of regions and communities of Ukraine in conditions of instability: a view through the prism of behavioral economics]. Lviv: Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine. Retrieved from <http://ird.gov.ua/irdp/p20230002.pdf> [in Ukrainian].
2. *Open Budget*. Website (2024). Retrieved from <https://openbudget.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Onyshchuk, I. (2023, Mar 01). Analiz mistsevykh byudzhativ za 2023 rik [Analysis of local budgets for 2023]. *Decentralization*: Website. Retrieved from <https://decentralization.ua/news/17747> [in Ukrainian].
4. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo diyi norm na period diyi voyennoho stanu [On the introduction of amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms during the period of martial law] (2022). Law of Ukraine, adopted on 2022, Mar 15, 2120-IX. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> [in Ukrainian].
5. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvostey opodatkovannya u period diyi voyennoho stanu [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the peculiarities of taxation during the period of martial law] (2023). Law of Ukraine, adopted on 2023, Jun 30, 3219-IX. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3219-IX#Text> [in Ukrainian].
6. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zvilnennya vid splaty ekolohichnoho podatku, platy za zemlyu ta podatku na nerukhome mayno, vidminne vid zemelnoyi dilyanky, za znyshchene chy poshkozhdzene nerukhome mayno [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding exemption from payment of environmental tax, land fee and tax on immovable property, other than a land plot, for destroyed or damaged immovable property] (2023). Law of Ukraine, adopted on 2023, Apr 11, 3050-IX. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3050-20#Text> [in Ukrainian].
7. Onyshchuk, I. (2023, Feb 13). Analiz vykonannya mistsevykh byudzhativ za 2022 rik [Analysis of the implementation of local budgets for 2022]. *Decentralization*: Website. Retrieved from <https://decentralization.ua/news/16105> [in Ukrainian].
8. Pro vnesennya zmin do Byudzhetnoho kodeksu Ukrainy shchodo zabezpechennya pidtrymky obronozdatnosti derzhavy ta rozvytku obronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy [On Amendments to the Budget Code of Ukraine on Ensuring Support of the State's Defense Capability and the Development of the Defense-Industrial

- Complex of Ukraine] (2023). Law of Ukraine, adopted on 2023, Nov. 08, 3428-IX. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3428-20#Text> [in Ukrainian].
9. Deyaki pytannya realizatsiyi eksperymentalnoho proektu z nadannya v zakladakh okhorony zdorov'ya, yaki nalezhat do sfery upravlinnya Ministerstva sotsialnoyi polityky, okremykh sotsialnykh posluh deyakym katehoriyam osib, yaki perebuva'yut u skladnykh zhytlyevykh obstavynakh [Some issues of the implementation of the experimental project on the provision of certain social services to certain categories of people who are in difficult life circumstances in health care institutions that belong to the sphere of management of the Ministry of Social Policy] (2023). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, adopted on 2023, Mar 21, 248. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-2023-%D0%BF#n38> [in Ukrainian].
  10. Pro realizatsiyu eksperymentalnoho proektu iz zaprovadzhennya dohovirnoyi formy nadannya sotsialnoyi posluhy iz sotsialnoho suprovodu viyskovosluzhbovtstv ta chleniv yikh simey u viyskovykh chastynakh (pidrozdilakh) Zbroynykh Syl [On the implementation of an experimental project on the introduction of a contractual form of social service provision for the social support of servicemen and their family members in military units (units) of the Armed Forces] (2023). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, adopted on 2023, Oct 03, 1050. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1050-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
  11. Deyaki pytannya pidtrymky vnutrishno peremishchenykh osib [Some issues of support for internally displaced persons] (2023). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, adopted on 2023, Jul 11, 1709. *Legislation of Ukraine*: Website. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-2023-%D0%BF/ed20231124#Text> [in Ukrainian].
  12. Vydatky mistsevykh byudzhetiv za 2023 rik – ponad 5 mlrd hrn [Expenditures of local budgets for 2023 – more than UAH 5 billion] (2024, Feb 19). *Lviv Regional Military Administration*: Website. [in Ukrainian].

Voznyak H. V. Regions of Ukraine in the context of growing crisis: diagnostics of financial changes.

The ongoing crises caused by external factors (the Covid-19 pandemic and, since February 2022, Russia's large-scale invasion of Ukraine) have increased economic instability, exacerbated problems in the system of state and local finance, which, in turn, has negatively affected the financial stability of the regions and, consequently, their economic growth opportunities. Therefore, there is a need to develop new approaches to the formation of state regional policy with a clear set of mechanisms and measures for each type of territory. The purpose of the article is to analyse and evaluate financial changes in the regions of Ukraine in the context of instability and to outline the directions of their further development. The article assesses financial changes in the regions of Ukraine in the context of the intensification of crisis phenomena (pandemic and Russia's large-scale invasion of Ukraine). The following trends have been identified: a decrease in the share of local budget revenues in consolidated budget revenues; a decrease in the growth rate of local budget revenues in regions where intense hostilities are taking place; a change in the structure of local budget revenues, and hence a decrease in revenues from certain traditional budget-forming taxes; a noticeable increase in expenditures by sector. It is shown that the war in Ukraine has increased the unevenness of the formation of the tax capacity of administrative-territorial units, and the expenditure component of local budgets is characterised by a significant reduction in development expenditures. The author emphasises the need to improve the mechanisms of budgetary equalisation of territories. It is argued that the main vector of the policy of ensuring the financial sustainability of the regions of Ukraine should be balancing the needs of using external financial resources to restore stable growth rates and reduce the external financial dependence of the economic system in the face of macroeconomic shocks.

Keywords: regions, war, instability, financial resources, local budgets, revenues, crises, development.

Возняк Галина Василівна – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу регіональної фінансової політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» (e-mail: gvoznyak@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2001-0516>).

Voznyak Halyna Vasylivna – Dr.Sci. (Econ.), Sen. Res., Leading Researcher of the Department of regional financial policy of the Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine.

Статтю підготовлено в межах виконання НДР ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» «Трансформація моделі просторового розвитку України» (номер державної реєстрації 0122U002055).

Надійшло 18.08.2024 р.